

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2026. № 2.
ISSN 2307-2105

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.2.26>

УДК 336.2:336.22

З. М. Тітенко,

д. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5816-5519>

О. С. Юрченко,

PhD, викладач-методист, голова циклової комісії бізнесу та управління,

Київський фаховий коледж прикладних наук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5028-8968>

ФІСКАЛЬНА РОЛЬ НЕПРЯМОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНІ

Z. Titenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Finance,

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

O. Yurchenko,

PhD, Teacher-Methodologist, Head Of The Cyclical Commission Of Business And

Management, Kyiv Professional College Of Applied Sciences

FISCAL ROLE OF INDIRECT TAXATION IN UKRAINE

Дослідження присвячене вивченню фіскальної ролі непрямих податків в Україні та їхнього впливу на формування доходів державного бюджету. Особлива увага приділяється податку на додану вартість, акцизам та миту, які становлять значну частку бюджетних надходжень і характеризуються високим коефіцієнтом еластичності щодо змін споживчих витрат. Проаналізовано динаміку та структуру податкових надходжень, та обґрунтовано структурні зміни щодо надходжень непрямих податків. Доведено, що непрямі податки мають суттєвий вплив на соціально-економічний розвиток, зокрема на рівень споживчих цін, доходи населення та соціальну нерівність. Обґрунтовано можливі напрями оптимізації застосування непрямих податків для підвищення ефективності формування доходів державного бюджету, забезпечення фінансової стабільності та адаптації податкової системи до сучасних економічних і євроінтеграційних викликів.

The study is devoted to the fiscal role of indirect taxes in Ukraine and the assessment of their importance for the formation of state budget revenues. The analysis shows that indirect taxes remain a key source of budget revenues, demonstrating stable positive dynamics even in conditions of economic crises and external shocks.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the fiscal role of indirect taxes in Ukraine in order to assess their impact on the formation of state budget revenues, socio-economic processes and the efficiency of the tax system, as well as to identify ways to optimize their application taking into account modern economic challenges.

Despite the temporary decrease in revenues in 2022, the indirect taxation system quickly adapted and restored its fiscal efficiency in subsequent years, which indicates its ability to ensure the stability of budget revenues in the face of crisis economic and social challenges.

The paper examines the impact of structural changes in the tax system of Ukraine, related to changes in rates, administrative reform and digitalization of tax collection processes, on the effectiveness of fiscal policy and the stability of the state budget. Particular attention is paid to the analysis of the socio-economic aspect of taxation, since indirect taxes are regressive in nature and directly affect the standard of living of the population, consumer prices and social inequality.

Analysis of the structure of indirect taxes showed relative stability, with the value added tax retaining its dominant role, while the share of excise tax is increasing, which indicates a gradual diversification of revenue sources and an increase in the fiscal significance of this instrument. Determination of the elasticity coefficients of tax revenues confirmed the high sensitivity of the indirect taxation system to changes in economic indicators, which makes it an important tool for managing budget revenues and tax policy. In general, the results of the study confirm that indirect taxation in Ukraine plays a key fiscal role, ensures the stability of the state budget and demonstrates adaptability to economic changes, which is the basis for further improvement of the tax system and increasing the efficiency of budget planning.

Ключові слова: *доходи бюджету, непрямі податки, податок на додану вартість, акцизний податок, коефіцієнт еластичності*

Keywords: *budget revenues, indirect taxes, value added tax, excise tax, elasticity coefficient*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах економічної нестабільності, інфляційних процесів і зростання бюджетних потреб саме непрямі податки, зокрема податок на додану вартість, акцизний податок і мито, виступають одним із найбільш надійних та прогнозованих джерел бюджетних надходжень. Це обумовлює необхідність комплексного

наукового аналізу їх фінансової ефективності та ролі в системі державних фінансів.

Водночас трансформаційні процеси в економіці України, пов'язані з реформуванням податкової системи, діджиталізацією податкового адміністрування та гармонізацією національного законодавства з європейськими стандартами, істотно змінюють механізми справляння непрямих податків і впливають на їх бюджетну результативність. У цьому контексті зростає потреба в оцінці впливу непрямих податків на макроекономічні показники, рівень споживання, динаміку цін та інвестиційну активність.

Крім того, інтеграція України у світовий економічний простір і реалізація євроінтеграційного курсу потребують адаптації системи непрямого оподаткування до міжнародних норм і практик, що зумовлює необхідність дослідження відповідності чинних податкових інструментів сучасним вимогам та визначення напрямів їх удосконалення. Таким чином, дослідження фінансової ролі непрямих податків в Україні є актуальним з огляду на їх ключове значення у формуванні бюджетних ресурсів, вплив на соціально-економічний розвиток держави та необхідність підвищення ефективності податкової системи в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених по різному трактують поняття непрямих податків, ряд авторів у своїх дослідженнях зазначають, що непрямі податки нараховуються під час виробництва товару й стягуються під час споживання послуги чи товару, включаючи при цьому експорт чи імпорт [1-3].

В свою чергу Залунін В.Ф., зазначив, що «Непрямі податки – це податки, які стягуються в процесі застосування й витрачання матеріальних послуг, що встановлюється надбавкою до вартості реалізації товару чи послуг й сплачується споживачем» [4, с.310]. При цьому вчений зазначив, що при сплаті непрямого податку платником виступає продавець товару чи послуг, що є посередником між споживачем товару і державою.

У своїх працях Димчиков М.О. та Піскова Ж.В. вважали, що « непрямі податки – це податки на послуги і товари, що нараховуються у вигляді надбавки до ціни або тарифу, що сплачується покупцями при купівлі послуг чи товару, а в бюджет надходить за рахунок внесок продавцями чи раніше в процесі виробництва виробниками цих товарів й послуг » [5-6].

Згідно податкового законодавства України «Непрямі податки - це податки на товари і послуги, що встановлюються як надбавка до цін на товари або тарифи на послуги і не залежать від доходів платників податків. В Україні використовуються три види непрямих податків: податок на додану вартість, акцизний податок і мито» [7].

Податки є одним із головним апаратом для збагачення країни, що забезпечує в подальшому їй фінансову стійкість. При цьому податки є прямі й непрямі, де в свою чергу непрямі податки – є обов’язковим платежем, що сплачується як платником податку через опосередкований ціновий механізм й при цьому сума податку не зменшує вартість об’єкта оподаткування а навпаки збільшує.

Формулювання цілей статті. Метою статті є комплексному аналізу фіскальної ролі непрямих податків в Україні з метою оцінки їх впливу на формування доходів державного бюджету, соціально-економічні процеси та ефективність податкової системи, а також визначення шляхів оптимізації їх застосування з урахуванням сучасних економічних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Непрямі податки відіграють ключову роль у формуванні доходів Державного бюджету України, оскільки забезпечують стабільні та передбачувані надходження незалежно від фінансових результатів діяльності суб’єктів господарювання. Податок на додану вартість, акцизний податок та мито є важливими інструментами фіскальної політики держави та суттєво впливають на рівень цін, споживчий попит і соціально-економічний розвиток країни. У сучасних умовах економічної нестабільності, воєнних викликів та трансформації

податкової системи питання ефективності справляння непрямих податків набуває особливої актуальності.

Одним із ефективних методів забезпечення надходження та формування доходів країни є використання й реалізація фіскальної політики держави, яка в свою чергу формує та визначає ступінь податкового навантаження на платників податків, що в подальшому забезпечує оптимальний ступінь доходів бюджетів на всіх рівнях. Даний спосіб відбувається шляхом аргументованого перерозподілу податку між всіма бюджетами різних рівнів при затверджених ставках податків, пільг та інші елементи [8].

Проведення дослідження щодо сплати непрямих податків в Україні є необхідним для виявлення проблем адміністрування, ухилення від оподаткування та втрат бюджету, а також для оцінки податкового навантаження на бізнес і населення. Результати такого дослідження дозволять обґрунтувати напрями вдосконалення податкового законодавства, підвищення прозорості та ефективності податкового контролю, а також сприятимуть формуванню збалансованої податкової політики, орієнтованої на забезпечення фіскальної стабільності та економічного зростання України.

З позицій загальнотеоретичних підходів до класифікації непрямих податків слід зазначити, що до їх складу належать податок на додану вартість, акцизний податок та мито, які справляються через механізм ціноутворення та фактично перекладаються на кінцевого споживача. Саме ці податкові інструменти формують основу непрямого оподаткування та відіграють вагомую роль у регулюванні споживання, зовнішньоекономічної діяльності й наповненні бюджету держави.

Особливе місце серед непрямих податків посідає податок на додану вартість, який є домінантним бюджетоутворюючим джерелом доходів державного бюджету України. ПДВ не лише забезпечує значну частку податкових надходжень, а й виступає об'єктом постійних наукових дискусій щодо вдосконалення механізму його адміністрування, мінімізації податкових

зловживань та підвищення ефективності справляння. Крім того, наявність і функціонування податку на додану вартість є важливою умовою євроінтеграційних процесів України, оскільки гармонізація податкової системи з нормами Європейського Союзу передбачає застосування ПДВ як базового елементу фіскальної політики держав – членів ЄС.

Проведені дослідження (табл.1), щодо динаміки надходження непрямих податків до Державного бюджету України свідчить, що загалом доходи зросли майже у три рази і у 2024р. склали 3122,71 млрд.грн. Щодо податкових надходжень то прослідковується їх зростання проте дещо нижчими темпами, майже у два рази протягом досліджуваного періоду. Варто відмітити, що відбулося незначне зменшення у 2022р., що пов'язано із початком бойових дій на території нашої країні, проте у 2023р. показник відновився до довоєнного рівня.

Таблиця 1. Динаміка надходжень непрямих податків до Державного бюджету України, млрд.грн

Показники	Роки					Відхилення 2024 до 2020, %
	2020	2021	2022	2023	2024	
Доходи державного України	1076,02	1296,85	1787,40	2672,00	3122,71	290,21
Податкові надходження в т.ч.	851,12	1107,09	949,76	1203,54	1647,19	193,53
Прямі податки	281,76	369,97	354,16	414,84	654,05	232,13
Непрямі податки, в т.ч.	569,36	737,12	595,60	788,70	993,14	174,43
Частка непрямих податків, %	66,90	66,58	62,71	65,53	60,29	-6,60
Податок на додану вартість	400,60	536,49	467,00	580,80	734,46	183,34
Акцизний податок	138,30	162,45	102,35	167,35	210,41	152,14
Мито	30,46	38,18	26,25	40,56	48,28	158,50

Джерело: розраховано автором на основі [10-11].

В структурі податкових надходжень частка непрямих податків завжди перевищувала прямі податки і хоча протягом досліджуваного періоду відбулося її зменшення, проте у 2024р. становила 60,29%.

Серед непрямих податків надходження від податок на додану вартість є найвищими и в 2024р. склали 734,46 млрд.грн, що на 83,34% більше в порівнянні із 2020р. Щодо акцизного податку то його надходження зросли на 52,14% і склали 210,41 млрд.грн.

Узагальнюючи результати проведеного аналізу, можна зробити висновки, що непрямі податки залишаються визначальним джерелом формування доходів Державного бюджету України та демонструють загалом позитивну динаміку надходжень. Попри тимчасове зниження обсягів податкових надходжень у 2022 році, зумовлене початком повномасштабних бойових дій та загальним спадом економічної активності, вже у 2023–2024 роках спостерігається відновлення та подальше зростання фіскальних показників. Це свідчить про відносну стійкість системи непрямого оподаткування та її здатність адаптуватися до кризових умов функціонування економіки.

Водночас домінування непрямих податків у структурі податкових надходжень, зокрема значна частка податку на додану вартість та акцизного податку, зумовлює необхідність детальнішого дослідження їх внутрішньої структури. Аналіз структури непрямих податків дає змогу оцінити ступінь залежності бюджетних доходів від окремих податкових інструментів, виявити структурні диспропорції та визначити напрями підвищення ефективності їх справляння в умовах сучасних соціально-економічних викликів [9].

Проведені дослідження щодо структури непрямих податків в Україні (рис.1) свідчать про незначні структурні зрушення. Так, найбільшу питому вагу протягом досліджуваного періоду займав податок на додану вартість його частка коливалася з 70,36 до 78,41%, хоча вона і зменшилася на 3,4 відсоткові пункти. Отже, домінуюча позицію в структурі непрямих податків належить податок на додану вартість, частка якого залишалася переважаючою, незважаючи на її незначне скорочення. Це підтверджує

визначальну роль ПДВ у формуванні податкових надходжень бюджету та високу залежність фіскальної системи від даного податкового інструменту.

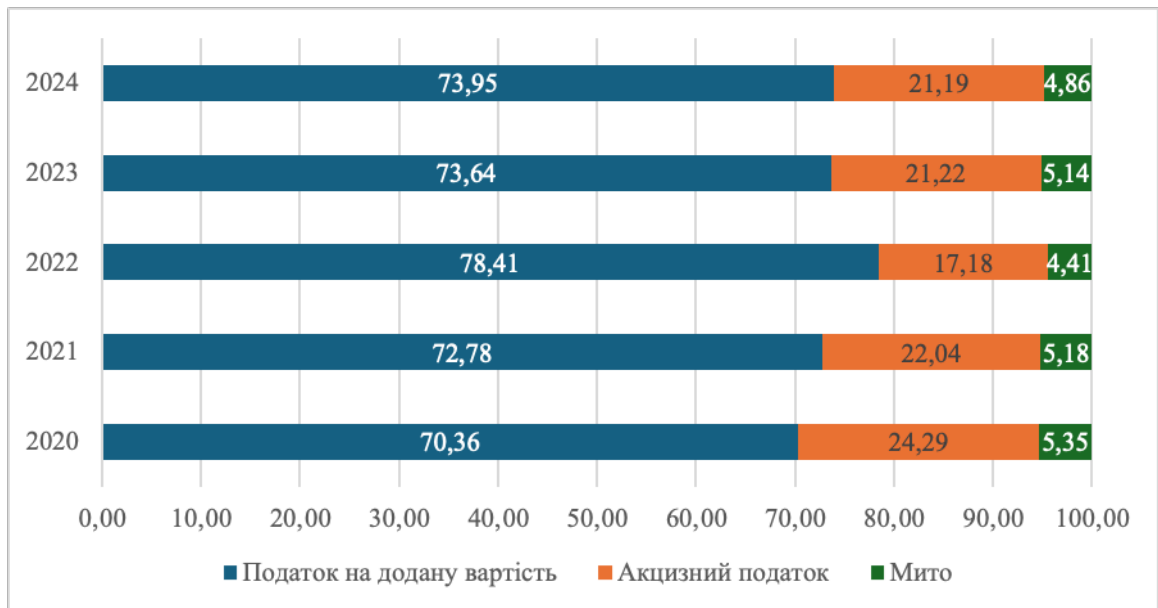

Рис.1 Структура непрямих податків у 2020-2024рр.,%

Джерело: розраховано автором на основі [11].

Щодо акцизного податку, то його частка хоча і є значно меншою 24,29% у 2024р., проте прослідковується її зростання протягом досліджуваного періоду на 3,1%. Зростання питомої ваги акцизного податку свідчить про поступове посилення його фіскального значення, що є наслідком змін у податковій політиці держави, коригування ставок акцизного оподаткування та розширення бази оподаткування.

Узагальнюючи результати аналізу структури непрямих податків в Україні, слід зазначити, що впродовж досліджуваного періоду суттєвих структурних трансформацій не відбулося, що свідчить про відносну стабільність системи непрямого оподаткування. Наявні структурні зрушення, хоча й незначні за масштабами, відображають тенденцію до певної диверсифікації джерел непрямих податкових надходжень, що має важливе значення для забезпечення стабільності бюджетної системи України.

З урахуванням виявлених тенденцій динаміки та структури непрямих податків доцільним є подальше поглиблення аналізу шляхом оцінювання чутливості податкових надходжень до змін макроекономічних показників. У цьому контексті особливої уваги потребує визначення коефіцієнта еластичності податкових надходжень, зокрема непрямих податків, який дає змогу кількісно оцінити ступінь реагування бюджетних доходів на зміну обсягів валового внутрішнього продукту, споживання або інших економічних факторів.

Визначення коефіцієнта еластичності є важливим інструментом, оскільки дозволяє оцінити ефективність функціонування системи непрямого оподаткування, її здатність забезпечувати зростання бюджетних надходжень без додаткового підвищення податкового навантаження. Крім того, результати такого аналізу мають прикладне значення для формування обґрунтованої податково-бюджетної політики, прогнозування доходів бюджету та прийняття управлінських рішень в умовах економічної нестабільності та структурних змін в економіці України.

За результатами розрахунку коефіцієнтів еластичності податкових надходжень та непрямих податків у 2020–2024 роках (рис.2) можна зробити висновок про неоднорідний характер реагування доходів бюджету на зміни макроекономічної динаміки та загальної економічної кон'юнктури. Значення коефіцієнта еластичності податкових надходжень у 2020 році має від'ємне значення -2,67, що свідчить про суттєве скорочення податкових надходжень порівняно зі змінами економічної активності та відображає наслідки кризових явищ, зокрема пандемії COVID-19. Уже у 2021 році спостерігається відновлення фіскальної чутливості, коли коефіцієнт наближається до одиниці, що вказує на пропорційну залежність між зростанням економіки та податковими надходженнями.

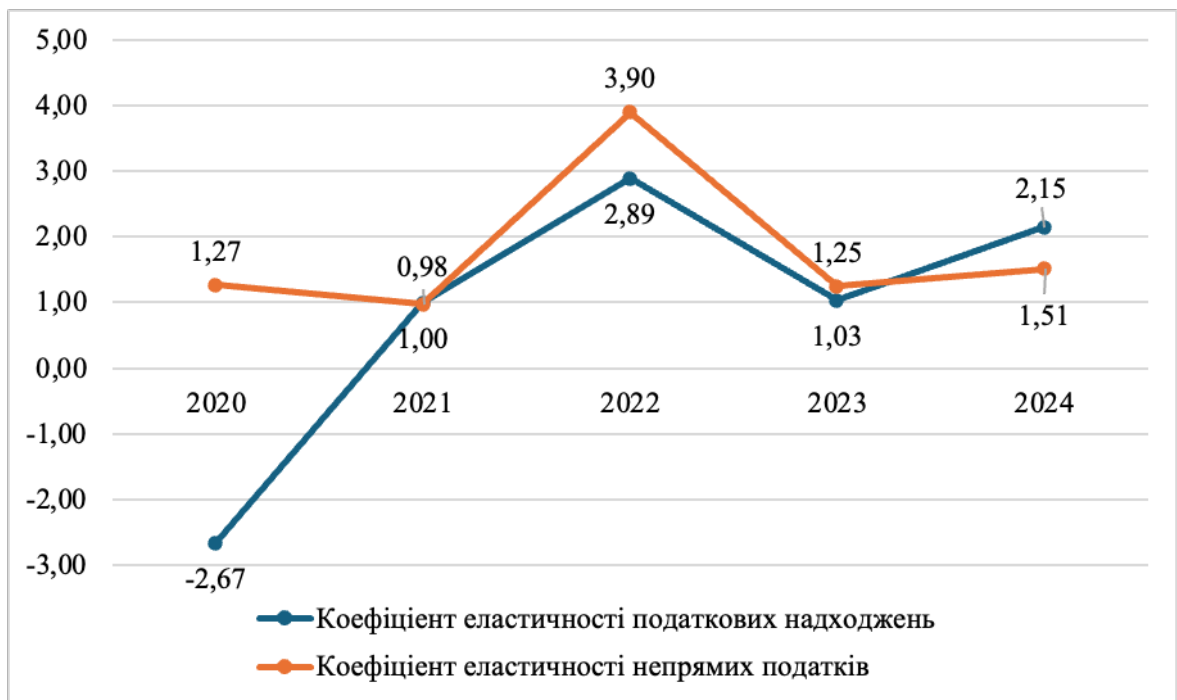

Рис. 2. Динаміка зміни коефіцієнта еластичності податкових надходжень, 2020-2024рр.

Джерело: розраховано автором на основі [10-11].

У 2022 році значення коефіцієнтів різко зростають, особливо щодо непрямих податків до 3,90, що свідчить про їх високу чутливість до змін економічних процесів в умовах воєнного стану, інфляційних чинників та трансформації структури споживання. Така ситуація вказує на фіскальну нестабільність і нерівномірність надходжень, зумовлену як екзогенними шоками, так і змінами у податковому адмініструванні. У 2023 році значення коефіцієнтів еластичності як загальних податкових надходжень, так і непрямих податків знову наближаються до одиниці, що свідчить про відносну стабілізацію бюджетної системи та адаптацію податкового механізму до нових економічних умов.

У 2024 році спостерігається повторне зростання коефіцієнтів еластичності, зокрема непрямих податків до 1,51, а загальних податкових надходжень — до 2,15, що вказує на випереджальні темпи зростання податкових надходжень порівняно з динамікою валового внутрішнього продукту. Це свідчить про посилення фіскальної ролі непрямих податків та їх

здатність забезпечувати зростання доходів бюджету навіть за умов обмеженого економічного відновлення. Загалом отримані результати підтверджують високу чутливість непрямих податків до змін економічного середовища та їх ключове значення у формуванні доходної частини Державного бюджету України, що обумовлює необхідність врахування показників еластичності при розробленні та коригуванні податково-бюджетної політики держави.

Висновки. Непрямі податки виконують важливу бюджетоутворювальну функцію, забезпечуючи переважну частку податкових надходжень до Державного бюджету. Протягом досліджуваного періоду їх частка у структурі податкових доходів перевищувала прямі податки, а у 2024 році становила понад 60%, що свідчить про високу залежність бюджетної системи України від механізмів непрямого оподаткування.

Домінуючу фіскальну роль серед непрямих податків відіграє податок на додану вартість, який формує основну частину відповідних надходжень та зберігає стабільно високу питому вагу у їх структурі. Незважаючи на незначне скорочення частки ПДВ у загальній структурі непрямих податків, його абсолютні обсяги зростають, що підтверджує ключове значення даного податку для забезпечення фінансової спроможності держави. Зростання ролі акцизного податку, у свою чергу, свідчить про поступове посилення його фіскального потенціалу та прагнення держави до певної диверсифікації джерел непрямих податкових надходжень.

Проведені дослідження свідчать про високу чутливість непрямих податків до змін економічної кон'юнктури. У кризові періоди їх надходження зазнають значних коливань, що свідчить про здатність непрямих податків швидко реагувати на зміни споживання, інфляційні процеси та трансформації економічної активності, що підсилює їх фіскальне значення в умовах нестабільності.

Загалом непрямі податки відіграють ключову роль у забезпеченні доходної частини Державного бюджету України, поєднуючи відносну

стабільність надходжень із високою фіскальною ефективністю. Водночас надмірна залежність бюджету від непрямого оподаткування актуалізує необхідність удосконалення механізмів їх адміністрування, підвищення прозорості справляння та формування збалансованої податкової політики з урахуванням соціально-економічних наслідків для платників податків і населення.

Література

1. Слатвінська, М. О. Аналіз фіскальної ефективності та регулюючої ролі податку на додану вартість. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Випуск 1(06). 148-153.
2. Чугунов І. Я. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
3. Маршалок Т. Мороз І. Шляхи досягнення економічної рівноваги через забезпечення фіскальної стійкості в країні. *Економічний аналіз*. 2019. Т. 29, № 3. С. 49-62.
4. Давиденко Н. М. Жовніренко І. О., Оліфер І. О. Вплив тіньової економіки на податкову систему країни. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 13. С. 94-98. URL: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/13.18>
5. Залунін В. Ф. Аналіз тенденцій та питання удосконалення механізму непрямого оподаткування, виходячи з міжнародного досвіду. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 2. С. 308-312.
6. Думчиков М. О. Адміністративно-правові засади реформування системи загальнодержавних та місцевих податків і зборів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Суми: СумДУ, 2018. 221 с.
7. Піскова, Ж. В. Формування системи показників фіскальної ефективності податків: теорія і практика. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка*. 2019. Вип. 2. 174-180.

8. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 29.01.2026).
9. Дахнова, О. Є., Білик М. Ю. Оцінка індикаторів фіскальної ефективності ПДВ в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 7 (47). С. 431-435.
10. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2026).
11. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2026).

References

1. Slatvinska, M.O. (2019), "Analysis of fiscal efficiency and the regulatory role of the value-added tax", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 1(06), pp. 148-153.
2. Chugunov, I.Ya. (2018), *Biudzhethno-podatкова polityka u systemi rehuliuвання ekonomiky* [Budgetary and tax policy in the system of economic regulation], Kyiv, Ukraine.
3. Marshalok, T. and Moroz, I. (2019), "Ways to achieve economic equilibrium through ensuring fiscal stability in the country", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 29 (3), pp. 49-62.
4. Davydenko, N.M. Zhovnirenko, I.O. and Olifer, I.O. (2020), "The impact of the shadow economy on the country's tax system", *Pidpryemnytstvo ta innovatsii*, vol. 13, pp. 94-98.
5. Zalunin, V.F. (2019), "Analysis of trends and issues of improving the indirect taxation mechanism based on international experience", *Infrastruktura rynku*, vol. 2, pp. 308-312.
6. Dumchykov, M.O. (2018) "Administrative and legal principles of reforming the system of national and local taxes and fees in Ukraine", Abstract of Ph.D. dissertation, Law, SumDU, Sumy.

7. Piskova, Zh.V. (2019), "Formation of a system of indicators of fiscal efficiency of taxes: theory and practice", *Naukovyj visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika*, vol. 2, pp. 174-180.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (Accessed 29 January 2026).

9. Dakhnova, O.Ye. and Bilyk M.Yu. (2016), "Assessment of indicators of fiscal efficiency of VAT in Ukraine", *Molodyj vchenyj*, vol. 7, pp. 431-435.

10. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Annual national accounts", available at: <https://stat.gov.ua/uk/datasets/richni-natsionalni-rakhunky/> (Accessed 29 January 2026).

11. State Tax Service of Ukraine (2024), "Tax and fee revenue", available at: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/narahuvannya-podatkov-i-zboriv/> (Accessed 29 January 2026).

Отримано редакцією журналу / Received: 04.02.26

Прорецензовано / Revised: 09.02.26

Схвалено до друку / Accepted: 19.02.26